

שינוי כיוון בלימודי האמונה בדורות האחרונים

יפתיאל ויסקוט

מאמר זה מוקדש לעילוי נשמות

אם אשתי, רפאלה פייגה בת נטע ז"ל

דודי, יחזקאל אריאל בן נוימה ז"ל הי"ד

תנצב"ה

הקדמה

במאמר זה ברצוני להביא את דעת מרן הרב קוק זצ"ל בשאלה שלדעתי רבים מלומדי האמונה בבית מדרשנו מעלים אותה בשלב זה או אחר של לימודיהם.

במאמר זה כמעט ואין חידושים, מטרתו היא בעיקר להביא את איגרת קמט של מרן הרב אל שולחנם של הלומדים ולהסבירה. האיגרת מובאת בסוף המאמר.

מאמר זה מסתמך על מספר מצומצם של מקורות מדברי הרב, ולכן אף שלעניות דעתי הדברים הם פשוטים וברורים, יש לסייג ולומר שחיבור זה מביא את דעת הרב כפי שהיא עולה מהמקורות המובאים כאן.

מתוך השאלה המרכזית בה עוסק המאמר ישנן הסתעפויות לשאלות רבות, שכל אחת מהן יכולה היתה להיות נושא לחיבור בפני עצמו. מטרת מאמר זה היא לסכם את הנושא המרכזי, ולכן אין בו העמקה והרחבה בשאלות המסתעפות ממנו. מאמר זה נכתב במטרה, שהמחפשים תשובה בקצרה לשאלות המועלות כאן ימצאו בו את מבוקשם, והמבקשים העמקה ימצאו כאן מין שלד כללי וראשי פרקים לנושא.

מאמר זה מופנה לבית המדרש של ממשיכי דרך מרן הרב קוק זצ"ל. הוא מתבסס על הנחות יסוד שאינן מוסכמות בהכרח על מי שמחוץ לבית מדרשנו, ומובאת כאן רק גישת הרב לנושא. בחרתי בדרך זו מכיון שכך 'גבולות הגיזרה' ברורים.

כל ההדגשות במאמר הן שלי אלא אם כן צויין אחרת.

תודתי נתונה לרב יוסף וייצן, ולידידי יאיר וסרטיל ויעקב כהן שעברו על המאמר והעירו את הערותיהם החשובות.

פת יחה

הסוקר בעיניו את מדפי הספרים בבית המדרש יבחין בתופעה בולטת. על המדפים ניצבים בעיקר ספרי אמונה מאוחרים יחסית: החל בספרי המהר"ל השונים, המשך בספרי הרמח"ל, בית המדרש החסידי והליטאי, וכלה בספרי הרב ותלמידיו. מספרי הראשונים ימצא הוא נציגות מצומצמת יחסית. יגלה הוא את ספר הכוזרי, חובות הלבבות, פירוש הרמב"ן על התורה וחיבורי הרמב"ם הקטנים יותר: ההקדמות למשנה ואיגרות הרמב"ם. מעטים מאוד מבין הלומדים לומדים את "מורה נבוכים", שלא לדבר על "ספר העיקרים" ו"אמונות ודעות" לרס"ג. אין ספק, שתופעה זו מצביעה על שינוי שהתחולל בבית המדרש. במאמר זה ננסה לבחון שינוי זה, מהם גורמיו, והאם באמת יש למעט בלימוד ספרים אלו. אי"ה נראה גם מספר השלכות הנובעות מהבנת שינוי כיוון זה.

השאלה

אין ספק שתופעה זו אומרת דרשני. והשאלה נשאלת בשינוי מישורים שונים: מדוע אין משיכה ללימוד ספרים אלו, ומדוע אין לומדים אותם כחלק מהתורה בלי קשר לשאלה אם יש משיכה מיוחדת לכך אם לאו.

ראשית - מדוע מעטים האנשים הרוצים לעסוק בספרים אלו. ידוע הוא שלא כל יושבי בית המדרש נמשכים לאותו סגנון לימוד ולאותו מקצוע בתורה, "כשם שפרצופיהם שונים כך דעותיהם שונות". אך כיצד נוצר מצב, בו ספרים ששימשו את עם-ישראל מאות שנים והאירו לו את דרכו, כבר כמעט ואינם נלמדים? האם חל איזה שינוי בנפשותיהם של הלומדים שגורם להם להפחית בלימוד ספרי הראשונים הללו? אם כן - מהו?

ושנית - מדוע אין לומדים ספרים אלו גם אם אין משיכה מיוחדת אליהם, וזאת מכיון שהם חלק מהבנין התורני שבנו חכמי ישראל במהלך הדורות. אמנם כן, ידוע הוא שאין אדם לומד אלא במקום שליבו חפץ, ואם אדם נמשך ללימוד מקצוע מסויים בתורה מעודדים אנו אותו להקשיב לרחשי ליבו. אבל מאידך, ודאי שישנו בסיס מסויים שאותו חייב כל תלמיד-חכם לרכוש, ולכאורה נראה, שספרי המחקר של הראשונים, שמאות שנים האירו לעם ישראל את דרכו ועוסקים בשאלות יסודיות ביותר הינם חלק מאותו בסיס. אבל גם אם אין ספרים אלו חלק מאותו בסיס, בית המדרש שואף להצמיח מתוכו אנשי אשכולות שידם בכל, בהלכה ובאגדה, בנגלה ובנסתר, ומן הסתם היקף זה כולל בתוכו גם את ספרי הראשונים המדוברים. מדוע, אם כן, ספרים אלו כמעט ואינם נלמדים?

1. עפ"י גמרא ברכות נה, א.

2. גמרא עבודה-זרה יט, א.

3. למשל אורות התורה ט, ו. מאמר הענג והשמחה (אדר היקר עמוד קיז).

השינוי בעולם והשפעתו על רצון הלומדים

כדי להבין כראוי את תופעת עזיבת לימוד ספרי הראשונים, נתבונן בתהליך שעברה הפילוסופיה הכלל-עולמית במהלך 300 השנים האחרונות, ושהביא לשינוי כיוון בפילוסופיה.

הפילוסופים הקדומים יותר שאלו את עצמם שאלות רבות על העולם ועל האלוהים. האם העולם שטוח או עגול? האם הארץ סובבת סביב השמש או להיפך? מהו תפקידם של הלב והכבד בגוף האדם? האם האלוהים רוצה שנעבוד אותו? האם האלוהים ברא את העולם או שהעולם הינו קדמון? - שאלות שונות ומשונות, והם אף ענו על שאלות אלו מתוך מה ששכלם ותבונתם הורו להם.

הפילוסופיה שאחרי תקופה זו הציבה גבולות ברורים לשכלו של האדם: שכל האדם אינו יכול לקבוע דיעה על דבר שאינו נתפס בחושיו של האדם ולא הוכח שהוא מתנהג לפי הכללים המוכרים לאדם. כיצד יכול אדם לקבוע שהארץ היא כדורית בלא שיש בידינו הוכחות ממשיות? כיצד יכול אדם לקבוע שהאלוהים אינו רוצה מאיתנו דבר, כאשר האלוהים ודאי שאינו כפוף לחוקי ההיגיון הנהוגים בתוך העולם, ואין לנו (לשיטתם) כל ידיעה עליו?

ומשלב זה ואילך עברו טובי המוחות האנושיים ללמוד להכיר את העולם הקטן בו הם מצויים, להכיר את חייהם שלהם לעומק, להגדיר במדויק יותר על מה אפשר להביע דיעה מוחלטת ועל מה לא, וכך התפתחו המדע, הפסיכולוגיה, וזרמים בפילוסופיה המאוחרת יותר הממעטים מאוד ביכולתו של האדם להגיע לאמת מוחלטת כלשהי.

אולי אפשר לנסח בקצרה, שהאדם הפסיק לנסות לדעת את המציאות עצמה, על כל שרשיה ומקורה, והוא עוסק הרבה יותר בהבנת חייו בתוך המציאות וכל מה שנוגע להם ממנה.

ובנוגע לעניננו: בעקבות הבנה זו שחלחלה בעולם כולו, השאלה העיקרית שנשאלה ושנשאלת אינה 'האם קיים אלוקים', אלא: 'על בסיס ההנחה שיש אלוקים - מהי השפעתו על חיי האדם, והאם היא טובה וחיובית או לא?'

והשאלות שבית המדרש עסק בהן השתנו. גם מכיון שהשאלות שנערמו לפתחו של בית המדרש היו אחרות, וגם מכיון שהנחות היסוד וכללי החשיבה שהשתנו בעולם כולו השתנו גם אצל יושבי

4. יש להקדים שני סייגים לשורות הבאות: ראשית, בשורות מעטות אלו אין כוונה להוכיח את קיומו של תהליך זה, אף אין כוונה לתאר את תהליך השינוי במפורט, אלא רק לתארו באופן כללי. זאת מכיון שדבר זה מוסכם על הכל, וכפי שנראה גם מרן הרב ראה כך את פני הדברים. ושנית, הידע שלי בנושא זה אינו רחב ומעמיק, וייתכן שהדברים לוקים בחוסר דיוק. אך מכיון שקיומו של השינוי מוסכם, רואה אני היתר לעצמי להציגו כפי שהוא מנקודת מבטי.
5. ולא משנה כיצד נגדיר מהו הטוב הזה: טוב לאדם, או שוו התנהגות שיש לצפות לה ממנהיגו של העולם, או הגדרה אחרת.
6. ניגע מעט בשאלה האם ישנה כאן התקדמות או נסיגה.

מבחינה מסוימת ישנה כאן התקדמות רוחנית, האדם מכיר את מקומו, את מגבלות יכולתו להביע דיעה על השאלות המהותיות של החיים, מין ענוה המביאה להפסקת הנסיונות להכניס את האלוהים לתוך תחומו המצומצם של האדם. ועיין במאמרים 'דעת אלוקים' (אדר היקר עמוד קל) ו'יסורים ממרקים' (אורות עמוד קכד). מאידך, ישנו כאן יאוש מהעיסוק בשאלות המהות, וזו מין ירידה לחיים של קיום ותוויה ללא חיפוש הסבר לעצם הקיום. ועיין באיגרת קמט המובאת לקמן.

בית המדרש. היהודי לא מצא עוד את שלוות נפשו ואת המרגוע לשאלותיו וספקותיו כאשר קיבל הוכחה שכלית חותכת לקיומו של צו אלוקי, אלא חיפש את משמעות הצו הזה לחייו האישיים ולעולם כולו. ומכיון שמתחברי ספרי האמונה כתבום כמענה לשאלות הדור ומצוקותיו הרוחניות, ממילא נכתבו הרבה יותר ספרים העוסקים בהנהגת הקב"ה את עולמו (כמו ספרי הרמח"ל), ספרים המבארים את ענינם האלוקי של התורה ועם ישראל (כגון ספרי המהר"ל השונים וספרי החסידות), וספרים העוסקים בתורת המידות ובעבודת ה' של היחיד (ספרי המוסר השונים, חלק מתורת החסידות, ועוד). גם מתוך ספרי הראשונים שהיו קיימים כבר נשארו על שולחנם של הלומדים הספרים [או החלקים מהספרים] העוסקים בשאלות החדשות (מאמרים א-ג בספר הכוזרי, רוב-רובו של ספר חובות הלבבות, ועוד), וספרים שחלקים גדולים מהם עוסקים בשאלות שלא היו על סדר היום - התמעט הלימוד בהם.

שינוי מהותי נוסף שנגרם בעקבות התהליך המתואר כאן נוגע לתקפותן הרציונלית של חלק מההוכחות השכליות עצמן. חלק מהוכחות אלו אינן מובנות ללומד בן זמננו, מכיון שהן נשענות על הנחות יסוד פילוסופיות שאמנם היו מוסכמות ומקובלות בזמנם, אך בעולם המדעי-פילוסופי של ימינו הן אינן יכולות לשמש בסיס להוכחה'.

בירור הצורך בלימוד ספרים אלו כיום

ראינו אם כן מדוע פחתה באופן ניכר המשיכה ללימוד ספרי הראשונים.

קעת ניגש לשאלתנו השניה: האם ספרי הראשונים הינם חלק מכלל התורה, חלק מבנין רוחני אותו שואף תלמיד-חכם לבנות, וממילא - יש ללומדם אף אם אינם מושכים את הלב.

נעלה כאן שלוש טענות המצדדות באי החובה ללמוד ספרים אלו, ונענה עליהן:

1. ההוכחות השכליות המובאות בספרי הראשונים אינן מבוססות על המקורות היהודיים הקדומים יותר (מדרשי חז"ל וכד'), אלא על שכל אנושי בלבד, והם אינם חלק משלשלת מסירת התורה. ממילא, אין ערך ללימודם.

התשובה לטענה הזו היא, שבמקורות שקדמו לתקופת הראשונים כלל אין כוונה להוכיח את מציאות ה' ואת מציאות התורה. אלו הנחות יסוד שאינן מוטלות שם בספק כלשהו, והתעורר צורך חדש להסביר את האמונה גם למי שאינם נשענים על הנחות היסוד הללו, כדי לקרבם אל האמונה.

7. לדוגמא, נביא כאן אחת מההוכחות הפילוסופיות שמביא הכוזרי (מאמר ה, יח) לחידוש העולם, וישפוט הקורא: "...ומזה כי מה שאין לו תכלית אין לו חצי ולא כפל ולא ערך מספרי, ואנחנו נדע כי סבובי גלגל השמש חלק משנים עשר מסבובי הירח, וכן שאר סבובי הגלגלים קצתם אל קצתם, ויהיה זה קצת זה, ואין במה שאין לו תכלית קצת (=לא ייתכן שלדבר אין-סופי יהיה חלק סופי. י"ו), ואיך ישוב זה כמו זה וכן גילו אין לו תכלית, והוא קצת ממנו או גדול ממנו, רוצה לומר שהוא יותר מספר או פחות מספר, ומזה איך הגיע מה שאין לו תכלית אצלנו, אם היה לפנינו מן הברואים מה שאין תכלית למספרם איך הגיע המספר אלינו, וכאשר יהיה לדבר תכלית אי אפשר לו מבלי תחלה, ואם איננו כן, יהיה כל אחד מהאישים צריך במציאותו להמתין למציאות אישים לפניו אין להם תכלית, ולא ימצא איש...". למעין והמתבונן בן דורנו - לא מובן, שכלנו מסכים עם מציאות של דבר אינסופי המורכב מיחידות סופיות, הזמן למשל: מורכב מיחידות סופיות של שנה, יום, שעה, וייתכן שהוא אינסופי.

נוסף על הצורך להגיע לאנשים הרחוקים מהאמונה, ישנו ערך עצמי להוכחת האמונה בדרך שכלית, שאינה נשענת על הנחות יסוד אמוניות. אחד העקרונות החשובים בהשקפת העולם היהודית הוא שהתורה והאמונה אינן סותרות את האמת כפי שהיא משתקפת בשכל האדם. האדם אמנם לא יכול להגיע אל האמת האלוקית לבדו בגלל מוגבלותו וקטנותו, אך האמת הזו אינה סותרת את ההיגיון האנושי⁸.

2. דברי הראשונים ביחס לשאלות שונות אנים שאובים מתורת הסוד, ולכן אינם עיקר.

טענה זו מתייחסת לדברי חלק מהראשונים ביחס לשאלות שכן עומדות על הפרק בדורות המאוחרים. אנו מוצאים שישנו שוני מהותי בין תפיסתם של חלק מהראשונים לבין הרוח המנשבת מחכמת הסוד, ביחס לשאלות מרכזיות בהשקפת העולם היהודית. תכלית האדם: לדבוק במושכלות או להאיר את נשמתו בגופו, עולם הבא: נשמות בגופים או נשמות ללא גוף, השגחה פרטית: עד כמה, יצר המין: חרפה הוא לנו או שטמונה בו קדושה, מהם טעמי הקרבנות, ועוד⁹.

טענה זו אומרת כך: ספרי הראשונים הפחות נלמדים [בשונה מספר הכוזרי ופירוש הרמב"ן על התורה] אינם נשענים על תורת הנסתר, שהתגלתה ברבים רק בתקופה מאוחרת יותר, ורוב רובה של הספרות וההגות המאוחרת יותר כן נשענת עליה. מה לנו ללמוד ספרים, שעם כל גדולתם של מחבריהם סוף-סוף נשענים על רעיוני לב אנושיים, ולא על "תורת האמת"¹⁰, ואם כך - הלימוד בהם הוא לימוד של אמת מאוד חלקית. כמובן, אומרת טענה זו, הספרים הללו היו חשובים מאוד בשעתם, ואז הם היוו את עמוד השדרה של השקפת העולם הרוחנית היהודית, אך כיום, לאחר שהתגלתה והתפשטה תורת הסוד וכל הנובע ממנה - עבר זמנם.

תשובה לכך היא, שלא על ליבו של כל אחד מתיישבים הרעיונות וההסברים של תורת הסוד לשאלות החיים השונות, וכדי להוסיף אהבת ה' ויראתו גם למי שלא נח ליבם בתורת הסוד, טוב לדעת את תשובותיהם של הראשונים לשאלות הללו.

דברים כעין אלה כותב הרב כתשובה לר' זאב יעבץ, שטען שספר מורה נבוכים אינו ראוי להילמד¹¹:

"כמו בגופי הלכותיה של תורה ישנם פנים שונים וחילוקי דעות, ואנו נוהגים לקיים בהם את מדת התורה של עשה אזנך כאפרכסת ושמע דברי המטהרים ודברי המטמאים, דברי המזכים ודברי המחייבים, דברי הפוסלים ודברי המכשירים, מפני שכולם נתנו מרועה אחד, אע"פ שלענין ההלכה למעשה ישנה הכרעה מיוחדת לאחת מן הדעות, כך מדה זו עצמה נוהגת בהלכות הדעות והאמונות שהעלו חכמי ישראל

8. כדברי הכוזרי מאמר א, 10: "חלילה לאל שתבוא התורה במה שידחה ראייה או מופת".

9. הראשונים לא כתבו לנו אם דבריהם נובעים מתוך מעין הסוד או לא, אולם התפיסה עליה מבוססת הטענה הנשענת כאן היא תפיסה רווחת. נביא דברים מתוך החוברת 'גדול שימושה' על הרצ"ה זצ"ל: "שאלו הרב ירחמיאל וייס (את הרצ"ה): 'האם הרמב"ם היה מקובל?' ענה, ש'בעל התניא אומר שהיה מקובל גדולי. שאלו 'ומה הרב אומר?' ענה ש'ישנן הרבה דרכים להגיע למעלה'".

10. כפי שקרא הרמב"ן לתורת הסוד פעמים רבות. למשל: בראשית א; א. כו. שמות כ, ב; כ. כא. ויקרא יט, ל.

11. מאמרי ראי"ה עמוד 105.

המוחזקים לאבות האומה גדולי התורה ואנשי הקודש, חלילה לנו להקל ראש נגדם, ולהחליט על אחת מדעותיהם שהם דברים היצונים, ושהם נדחים מגבול ישראל, וקל וחומר שאסור לנהוג מנהג זה נגד דעותיו של אביהם של ישראל המאיר עיני הדורות בתורתו חכמתו וקדושתו, רבינו הרמב"ם ז"ל. וגם באילו הדעות אשר אנו מוצאים שרבים מחכמי הדורות חולקים עליהן, יכולים אנחנו רק לומר שהננו מוכרעי מוכרעים להחזיק בהדעות שרוב גדולי ישראל נטו אליהן, אבל חס לנו להחליט על דעותיו של רבינו הגדול שהן דעות היצוניות, חלילה!¹²

...אין שום ספק שישנם אנשים שדעות מיוהדות פועלות עליהם פעולה טובה, לקשר את לבבם לקדושה ולטהרה לאמונה ולעבודה לתורה ולמצוה, וישנם אנשים אחרים שדוקא דעות אחרות הן מסוגלות לקרב את לבבם לכל הדברים הקדושים והנשגבים הללו. ואם הדעות שנתפרשו בספר המורה התאימו לרוח קדושתו ותוקף אמונתו ודבקות עבודתו הקדושה והאמיתית של הענק הגדול מאור הקודש רבינו הרמב"ם ז"ל, לכל אוצר הטוב והקודש, לכל הוהירות והזריוות, לכל הקדושה והטהרה, ולכל תוקף יראת השם יתברך ואהבתו, שהיתה מיד כשלהבת אש קודש בלבבו הטהור, אין שום ספק שרבים מאד הנם בישראל שאלה הדעות עלולות לפעול עליהם את הפעלת הקודש הזאת לטובה. ואחרי שרבינו הרמב"ם, שתורת ד' היתה מקור חייו, מצא את לבבו נאמן לד' ולתורתו ועמו באלה הדעות, הלא זה הדבר בעצמו הוא הצד המכריע, שאין בהן דבר שיוכל להטיל טינא בלב או לדחות את מי שהוא מקדושת התורה וקדושת ישראל...".

העולה מדברי הרב הוא, שהגות של תלמיד- חכם גדול נחשבת לחלק מהתורה אף אם אינה שאובה מתורת הסוד. זאת גם אם בסופו של דבר תיפול ההכרעה כדעות האחרות.

3. מטרת לימוד האמונה היא להביא את הלומד לאהבת ה' ויראתו, להסכים הסכמה פנימית ולהעמיק את האמונה בליבו, ואם המאמין בן דורנו אינו מחפש הוכחות למציאות הבורא והתורה, אין ערך ללימודם בתקופתנו¹³.

מאתורי טענה זו עומדת הנחת יסוד, שהתורה אותה אנו מצווים ללמוד מצד מצות תלמוד-תורה היא הצד ההלכתי של התורה. הצד האגדי והמהשבתי של התורה נועד לחבר את הלבבות אל התורה, אך אין לו ערך של לימוד תורה מצד עצמו¹⁴. ולפיכך, דברים שאינם מושכים את הלב - אין ענין ללומדם.

12. הרב אינו מתייחס ישירות לטענה שספרים אלו אינם מבוססים על תורת הסוד, אך ניתן לראות בדבריו תשובה גם לשאלתנו.

13. כפי שכבר הוזכר לעיל, גם בספרי הראשונים הגדושים בהוכחות פילוסופיות למכביר יש עיסוק בעניינים המעסיקים את בני דורנו. שאלה זו מתייחס לחלקים העוסקים בהוכחות פילוסופיות.

14. ויש נקודה של אמת בהבחנה בין שני התחומים הללו, כפי שכותב הרב עצמו באורות הקודש א, עמוד כה: "כל מי שלא טעם טעם הלכה לא טעם טעם תורה, וכל מי שלא טעם טעם אגדה לא טעם טעם יראת חטא".

ראשית נתייחס לשאלה העקרונית האם דברי אמונה כלל אינם חלק מהתורה. ויש להתייחס לשני חלקים עיקריים: א. תורת הסוד ודברי האגדה המצויים בתלמוד ובמדרשים, שענינם הוא לבאר בעמקות את עניינם של הרצונות האלווקיים בבריאה [שאת רובם אנו פוגשים בצד הגלוי שבתורה בצורת מצוות], ואת השתלשלות הנהגת הקב"ה את עולמו, ב. הסברים המיישבים את האמונה עם שכל האדם ה'לא מאמין': מוכיחים בצורה שכלית את קיומו של בורא לעולם, מוכיחים את חידוש העולם, וכו'.

א. על תורת הסוד ודברי האגדה לא שמענו ולא ראינו מי שיאמר שאין הם דברי תורה. לחלקי התורה האלה הוקדש מקום נרחב בתלמוד, והם אף לא הופרדו מההלכות. לא נרחיב בנקודה בסיסית ופשוטה זו, רק נביא מדברי המהרש"א בהקדמתו לחידושו על הגמרא:

"...ובאמת הנני רואה עתה מחכמי התלמוד שעשו חיבור אחד מהלכות ואגדות כי תורה אחת היא לנו בפירושה של התורה תורת משה וכמה דרכי מוסר וחכמה והוראות על פי תורת משה אשר יוצאים לנו מתוך דבריהם מאגדות..."

ב. הסברים המבארים את האמונה לשכלו של האדם. כאן ישנם שני צדדים:

מצד אחד, אפשר לומר שאין זה חלק בלתי נפרד מהתורה, אלא רק התגברות על מכשולים בדרך לקיום התורה - מעין 'הכשר מצוה'. כך ניתן להבין מהכוזרי (מאמר ה, טז):

"טו. אמר הכוזרי: השמיעני נא בקיצור כללי הדעות שנתבררו אצל השרשיים האמונה, הלא הם המדברים, אנשי חכמת הכלאם. טז. אמר החבר: דבר זה אין בו תועלת פרט לחידוד השכל בחכמת הדברים, ולאישור שאפשר לקבל מזה לדבר החכמים ז"ל: הוי זהיר ללמוד מה שתשיב לאפיקורוס, כי החכם התמים, כנביאים למשל, אינו יכול להועיל הרבה לחבירו בדרכי הלימוד ולא להשיב על שאלותיו בדרכי חכמת הדברים. בעל חכמה זו, לעומת זה, מתהדר בחכמה מדומה, עד כי כל שומעו מוצא בו יתרון על פני התמים ההוא, הטוב, שחכמתו מיוסדת על אמונות אשר איש לא יעבירה עליהן..."

מצד שני, יש מקום לומר שהתורה ניתנה לאדם שמתהלך כאן בעולם הזה "הגשמי והחשוך", ורצון ה' היה שהאדם יעבור את כל המשוכות והמכשולים שמזמן לו העולם הזה - ויאמין! ואם כך, כל השלבים בדרכו של עם ישראל לעבודת ה', כל הבנינים הרוחניים שבונה עם ישראל כדי להגיע לדרכות שלמה בקב"ה - הם תורה. אולי זו כוונת דברי מו"ר הרצ"ה זצ"ל: "לשאלה, האם בזמן התחדשות הנבואה יהיה מקום גם לפילוסופיה דתית, ענה: 'ה'מורה נבוכים' זו תורה". בלשון זו ענה גם הרב הגזיר זצ"ל. "כמו-כן נביא כאן את דברי הרב במאמר תשובה לר' זאב יעבץ":

"...בדורותינו וכמה דורות שלפנינו ששקטו הרוחות ושמש הצדקה של הרמב"ם פרשה את אורה על פני כל אופק היהדות, נכנס גם ה"מורה" בכלל ספרי הקודש שהם קניני התורה, וחלילה לנו לנהוג בו מנהג זלזול, וחובתנו היום לא רק לדון

15. המובאים בחוברת 'גדול שימושה' עמוד סב.

16. מאמרי ראי"ה עמוד 105.

את דבריו לכף זכות, כי אם גם להתעמק בהם ולמצות את מידותיו בתור מדותיה של תורה.¹⁷”

אבל לימוד ההוכחות הפילוסופיות המצויות בספרי הראשונים חשוב גם מצד התועלת היוצאת מהם לחיזוק האמונה בדורותינו אנו, וזאת משתי סיבות:

א. גם אם ההוכחות השכליות וההסברים השונים לענינים רבים המובאים בספרי הראשונים אינם מושכים כיום את רוב התלמידים, הרי שאת הם כן מושכים, ומצב זה עלול להשתנות בדור מהדורות הבאים, ולשם כך יש לשמור על האוצרות הרוחניים שהראשונים הקנו לנו.

ב. ידיעת השאלות הרבות שנשאלו במהלך הדורות והתשובות שניתנו להן מרחיבה ומעשירה את הדיון בתוך בית המדרש, ומרחיבה את אופק המחשבה של העוסקים בתחום האגדה והמחשבה.

וכך מציג הרב את תכנית הלימודים בישיבה שברצונו להקים¹⁸:

”...תכמת ישראל העיונית והמחקרית, כמו חמשת ספרי המופת שלנו במחקר הדת: האמונות והדעות לרס”ג, הכוזרי, חובת הלבבות, מורה הנבוכים והעקרים ועוד, וספרי המוסר המצוינים, הכל בהדרגה נכונה ובשום שכל עד הספרים המובחרים והמקודשים שבין הדורות המאוחרים מסוג זה. ספרים כאלה וכל מקורותיהם וכל המתיחס להם והמסתעף מהם כשהם מזדככים מבהיקים ומבריקים בנפש ההוגה בהם בטהרת לב ושלות הרוח בצרוף דעת העולם והחיים, ממלאים הם אותה הוד והדר, עצה ותושיה, חיים ועז ומולידים בה חזיונות חדשים ורעיונות רעננים. וההרגל לשוטט בהיכל הרעיון, לטייל בין שדרות השיטות השונות שבדרכי תורת המחשבה מעודד את הרוח ומעורר את הכחות הנרדמים לתחית עלומים רעננה וקדושה. וברבות לנו גבורי כח קדש, מלאי לשד עלומים מדעות, מדות ומוסרים מכל אוצרות ספרותנו הקדושה, אז מאיליו יתרומם הרוח ויגבר הלב וגבורי חיל ברוח חכמה וגבורה יקומו ויעמדו הכן לבצר את מעמד התורה והאמונה בישראל...”¹⁹.

נוסף על האמור לעיל יש להזכיר, שיסודות אמוניים רבים המופיעים בספרים המאוחרים יותר נמצאים כבר בספרי הראשונים (כמו הסברים על פעולתה של התפילה, יחס מוסר אלוקי ומוסר אנושי-טבעי, כוונה ומעשה ועוד), ולימוד ספרי הראשונים מבסס יסודות אלו כמוסכמות שאי אפשר לערער עליהן. עולה מכך תועלת גם ללומדי האמונה עצמם, כך רואים הם שהיסודות עליהם מתבססים הספרים המאוחרים יותר אינם חידושים שצצו פתאום, אלא חלק בלתי נפרד מתפיסת

17. ההדגשה האחרונה - בספר.

18. מאמרי ראייה עמוד 64, מתוך מאמר “הישיבה המרכזית העולמית בירושלים”.

19. מקום נוסף בו כולל הרב את ספרי הראשונים כחלק ממארג חכמת ישראל הנלמדת גם כיום - מאמר ‘מעט צרי’, אדר היקר עמוד טז.

היהדות לאורך כל הדורות, וגם תועלת להסברתם של ספרי האחרונים למי שאינם יוצאי בית המדרש החסידי ובית מדרשו של מרן הרב זצ"ל.

איגרת קמט

כאן המקום להביא את איגרת קמט²⁰ (החלק ממנה הנוגע לענייננו), שהיא הציר המרכזי למאמר זה. המשפטים המתייחסים לנקודות שדובר עליהם במהלך המאמר מודגשים.

"... כשאני אומר, שהננו צריכים ללמוד גם את הצד הרוחני שבתורה בדרך תלמוד קבוע, ושבוה תלויה היא ישועת הדור, אינני חושב כלל לצמצם את מגמתי על איזה ספרים מיוחדים, לא אחרונים ולא ראשונים. אין כונתי ללמוד את "האמונות והדעות" לרס"ג, את המו"נ והכוזרי ודומיהם, כשהם לעצמם, כדי ללמוד את הדעות שבהם, למען שנקח מהם זיין ללחום מלחמתנו. ידעתי גם אני רוב העניינים שבספרים היקרים הללו שעבר זמנם, הרבה מהם באמת נתבטלו מפני שנתבטלו יסודותיהם הפילוסופיות, וחלק גדול מהם, אע"פ שבאמת ראויים הם ללמוד וללמד, מפני שהם רעיונות נצחיים שאינם יכולים להתבטל מפני כל תמורה מדעית שבעולם, אבל העולם נעתק מכל המרחב העיוני הזה מפני שעזב את כל המחשבות הרוחניות, ויבחר לו את חכמת החיים והמעשה תחתם. אמת הדבר, שהחסרון של השמן הרוחני שבמחשבותיו מעיק עליו הרבה, ומאבד את כל החן והעדן של חוג החיים, אשר על כן ברור הוא שסופו לשוב ולחפש בנרות את האוצר הרוחני אשר זנח, בהחפזו לתפש בידו את חומר החיים, אבל דבר זה הוא חזיון שרק יחידי סגולה יראו אותו, ולא נוכל עדיין לצאת עמו בפומבי אל שוק החיים. ע"כ אינני מדבר בשביל טנדנציה מעשית, כ"א בשביל חובת תלמוד תורה במוכנה הגבוהה, שסוף הכבוד לבא, ובוה אינני מוציא מן הכלל שום צד, מכל הצדדים שנמצאו אתנו באוצר הרוחני שבתורה, בתורה שבכתב ובתורה שבע"פ, מן הראשונים ומן האחרונים, בין מן הפילוסופים, בין מן המחקרים, בין מהמקובלים, בין מבעלי האגדה והדרוש, בין מבעלי המוסר והעבודה. כולם יחד הם לנו מקצע גדול בתורה, שחובת ת"ח בזמננו גדולה היא לדעת אותם..."²¹.

השלכות מכל האמור לעיל

לכל האמור לעיל, ישנן השלכות רבות. נביא חלק מהן.

20. אגרת הראי"ה א עמוד קצב.

21. ממאמר זה עולה גם תשובה לסתירה לכאורה, בין מאמר "הישיבה המרכזית העולמית בירושלים" שהובא לעיל לאיגרת קמט. במאמר הרב מציב את כלל סדר הלימוד הרוחני אותו אמורים ללמוד תלמידי הישיבה, המיועדים להיות מגדלי אור רוחניים, ולכן מוזכרים שם "חמשת ספרי המופת שלנו במחקר הדת" כחלק מכלל אותו לימוד. באיגרת הרב מבאר את סדר העדיפות הפנימי של החלקים השונים בלימודי האמונה, אילו מהם חשובים יותר לדורותינו ואילו הם חלק מבנין רוחני מקיף וכולל יותר. לפי זה, המשפט 'ספרי המופת שלנו' מתייחס ל'מחקר הדת', ואין כוונת הרב במשפט זה לומר שספרים אלו הם היסוד עליו בנוי כל הבנין האמוני.

ראשית, כשאנו מדריכים תלמידים צעירים בראשית דרכם בלימודי האמונה, נכוון אותם (ככלל) ללמוד ספרים המתאימים לדורותינו שלנו, מכיון שעל-פי רוב זהו המקום שליבם חפץ.

כמו-כן, עלינו לעסוק בהרחבה בעיקר במה שהדור הזה זקוק לו, ולכן נבאר את עמקתה של התורה ואת שייכותה העמוקה לחיינו, ולא נסתפק בהוכחות על קיומם של בורא לעולם ושל צו אלוהי.

יש לשאוף ללמוד גם את ספרי הראשונים הפחות נלמדים, תוך מטרה לשאוב מדבריהם תשובות נוספות לשאלות המעסיקות את דורנו.

נוסף על כך, יש לשאוף ללמוד גם את החלקים הפילוסופיים מהספרים הקדומים יותר, אבל יש לזכור שזו אינה הסוגיה העיקרית העומדת כיום על הפרק בעולם הרוח, ולכן אין חובה זו "נושפת בעורפנו".

כאשר לומדים הוכחות פילוסופיות ויסודות פילוסופיים המובאים בספרים [גם בספרים המאוחרים - כמו המהר"ל, שמביא לפעמים את דברי הפילוסופים, אם כסיוע לדבריו ואם על-מנת לתוקפם], ולעיתים אין מבינים אותם, מועיל לזכור שחלק מהדברים היו נכונים בשעתם, אולם כיום גם בעולם הכללי הם אינם מהווים בסיס שכלי מוצק.

ונסיים בתפילה, שמהרה נזכה להתגשמותה של נבואת ירמיה²²:

"ולא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אחיו לאמר דעו את ה' כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם נאם ה' כי אסלח לעונם ולחטאתם לא אוכר עוד".

אמן כן יהי רצון.